

BEN JE WAT JE LEEST?

E. du Perrons 'Cahiers van een lezer': een lectuur

ARE YOU WHAT YOU READ?

E. du Perron's 'Notebooks of a reader'

This article offers a close reading of E. du Perron's influential *Notebooks of a reader* (*Cahiers van een lezer*). It focuses on Du Perron's self-representation as a reader and his ideas on reading. On the one hand, author's notebooks confirm his reputation as a subjective reader. Du Perron cherishes an utterly emotional reading method, an affective bond with writers and books and a volatile literary taste. On the other hand, the *Notebooks* allow us to refine his subjectivism. They demonstrate the importance of reading as a communal activity and the exemplary function of Du Perron's own reading experiences.

Charles Edgar du Perron (1899-1940) is uitgegroeid tot een *monstre sacré* van de moderne Nederlandse literatuur. Zowel zijn levensloop als zijn rol in de literatuur van de jaren dertig heeft die cultstatus in grote mate gevoed. Hij is de geschiedenis ingegaan als een van de drijvende krachten achter het prestigieuze tijdschrift *Forum*; als auteur van *Het land van herkomst* (1935), dat een vleugje modernisme in de zachtjes knetterende letteren van Nederland zou hebben gebracht; en als de schrijver van bijtende polemieken tegen het provincialisme, het conservatisme en de burgerlijkheid van de literatuur van zijn tijd, die hem de bijnaam 'de foxterriër van de literatuur' hebben opgeleverd.¹ Du Perrons dood heeft de mythevorming rond zijn persoon ongetwijfeld bevorderd: de hartaanval die hij op de avond van 14 mei 1940 kreeg, al dan niet toevallig op de dag van de Nederlandse capitulatie, spreekt tot de verbeelding.²

1 Kees Snoek, *E. du Perron. Het leven van een smalle mens* (Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2005), 565.

2 *Ibidem*, 985.

Afb. 1 De jonge Du Perron in Nederlands-Indië. (Letterkundig Museum Den Haag, Wikimedia Commons)

Behalve zulke anekdotische en biografische weetjes zijn ook enkele van Du Perrons ideeën, vaak nadrukkelijk geassocieerd met *Forum*, naderhand een eigen leven gaan leiden. In het bijzonder zijn zogeheten persoonlijkheids criterium is legendarisch geworden. Het is gebaseerd op een (soms selectieve of oppervlakkige) lectuur van de essays en literair-kritische teksten van Du Perron en andere medewerkers van het tijdschrift, waarin concepten als ‘persoonlijkheid’ en ‘vent’ inderdaad opmerkelijke leidmotieven vormen. Zulke concepten zijn vervolgens ingeburgerd geraakt als algemeen aanvaarde clichés. Oversteegens *Vorm of vent*, dat bepalend is geweest voor ons beeld van de tussenoorlogse periode, besteedt veel aandacht aan de kwestie van de persoonlijkheid (die hij een ‘tot leuze geworden term’ noemt).³ Enerzijds definieert Oversteegen de voorkeur van *Forum* voor een

3 J.J. Oversteegen, *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Ne-*

‘vent’ of ‘persoonlijkheid’ als een voorliefde voor schrijvers die ‘eigen waarheden hadden, en deze bovendien in een felle plaatsbepaling durfden te verdedigen’. De afkeer van epigonisme en vormanbidning ziet hij als het resultaat van dat persoonlijkheidsideaal: een schrijver die voorgangers imiteert of de vorm van zijn werk belangrijker vindt dan de persoonlijke boodschap die eruit spreekt, ontbeert de wenselijke eigenheid.⁴ Anderzijds ziet Oversteegen de persoonlijkheidseis ook als toepasselijk voor de attitude van de criticus of de lezer, die bij voorkeur ‘persoonlijke waarheden zoekt en uitdrukt’ en zich op die manier onderscheidt van wat Du Perron een ‘voorlichter’ noemt, die ‘voor een gemeente (een grote parochie) preekt’.⁵ Al noteert Oversteegen dit niet expliciet, het onderscheid tussen de persoonlijke lezer en de voorlichter past ongetwijfeld in de contemporaine discussie tussen ‘subjectieve’ en ‘objectieve’ vormen van kritiek.⁶ Het beeld van de *Forum*-medewerkers als hypersubjectieve lezers met een voorkeur voor een zo persoonlijk mogelijke literatuur is na Oversteegen blijven bestaan. Jaap Goedegebuure noemt Du Perron een lezer met een ‘hyper-persoonlijke’ opvatting: ‘Geen God, geen meesters, alleen het persoonlijk inzicht, dat is de houding tegenover leven en literatuur die Du Perron zich heeft verworven.’⁷

Uiteraard bevatten zulke typering een kern van waarheid, en dit artikel zal een deel van de clichés dan ook ruimhartig bevestigen. Dat neemt niet weg dat het een eenzijdig beeld betreft. Het weinig geschakeerde imago van Du Perron als hypersubjectief kent verschillende oorzaken. Ton Anbeek bijvoorbeeld schuift de schuld in de schoenen van Du Perrons en Ter Braaks talrijke epigonen van net na de Tweede Wereldoorlog:

De dood mocht ze [het ‘broederpaar’ Ter Braak en Du Perron] dan ‘tot mensen’ hebben vergroot – zoals Holst dichtte –, die dood heeft ze ook tegelijkertijd op een hoog voetstuk geplaatst. Hun invloed is letterlijk versteend, in die zin dat hun polemische programmapunten door de navolgers die de literaire blaadjes na de bevrijding volschreven, tot een paar clichés werden teruggebracht. [...] Keer op keer worden in de programmatische artikelen van de naoorlogse bladen de *Forum*-slogans herkauwd: men beroept zich op ‘het persoonlijkheidsbesef’, men is tegen ‘eenzijdige literatuurcultus’, tegen ‘sierkunst’, tegen ‘provincialisme’, en natuurlijk tegen het allerergste: ‘epigonisme’.⁸

derlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen (Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 1969), 389.

4 Ibidem, 378.

5 Ibidem, 399.

6 Erica van Boven, “Laat óns het geestelijk leven”. De elite en de publieksliteratuur in het interbellum’, in *Van spiegels en vensters. De literaire canon in Nederland*, red. Lizet Duyvendak en Saskia Pieterse (Hilversum: Verloren, 2009), 50-54.

7 Jaap Goedegebuure, ‘Inleiding’, in E. du Perron, *Cahiers van een lezer* (Utrecht: Reflex, 1981), viii, xix.

8 Ton Anbeek, ‘14 mei 1940: Menno ter Braak en E. du Perron overlijden. Forum na de oor-

Daarnaast mogen ook de literatuurhistorici de hand in eigen boezem steken. Zij hebben de bestaande beelden graag en gemakkelijk overgenomen, het tijdschrift *Forum* en zijn individuele medewerkers als een pot nat gezien en beschouwende teksten van Du Perron cum suis met te weinig aandacht – of met een selectieve bril – gelezen.⁹ De wetenschappelijke literatuur over deze auteur echter is, in correlatie met diens mythische status, aanzienlijk. Heel wat biografische en anekdotische informatie is intussen over Du Perron bekend (samengebracht in Snoeks biografie); zijn rol in het tijdschrift *Forum* en in de vorming van een Nederlands modernisme is reeds vele malen aangestipt en genuanceerd; zijn magnum opus *Het land van herkomst* heeft tal van pennen in beweging gebracht. Ook uit zijn *Cahiers van een lezer*, het deel van zijn oeuvre dat hier centraal staat, duiken in vele studies flarden en fragmenten op.

Fragmenten, inderdaad. Zoals dit voor het genre van de literaire kritiek lange tijd het geval is geweest, hebben ook Du Perrons *Cahiers* vaak maar een helpende rol gespeeld, ‘als de “secundaire” begeleiders van de primaire, creatieve literatuur’.¹⁰ De *Cahiers van een lezer*, en meer bepaald enkele betekenisrijke en expliciete passages daaruit, hebben tot nu toe vooral gediend om Du Perrons poëtica en persoonlijkheid te illustreren. Ze werden benut om de beeldvorming rond damesromans in de vroege twintigste eeuw te analyseren, om de tussenoorlogse spanning tussen de literaire elite en de publieksliteratuur te demonstreren of om de personalisten in de vorm-of-ventdiscussie van het interbellum te laten horen.¹¹ Zulke voorbeelden getuigen van het belang dat aan Du Perrons *Cahiers* wordt toegekend voor tussenoorlogse literaire discussies, maar ook van de puur illustratieve functie die ze daarbij telkens vervullen. De bedoeling van dit artikel is daarentegen om recht te doen aan de inhoudelijke en retorische eigenheid van Du Perrons zo invloedrijke *Cahiers*. Ik hoop, door aandacht te schenken aan de *Cahiers* als autonoom discours, met meer nuance te kunnen spreken over Du Perrons vermeende persoonlijkheidsideaal en subjectivisme. In tegenstelling tot het gebruikelijke onderzoek naar Du Perron en het interbellum besteed ik daarbij minder aandacht aan zijn poëtica of literatuuropvatting dan aan de encenering van zijn lezerschap.¹² Hopelijk sneuvelen in dit stuk niet alleen enkele clichés rond Du

log’, in *Nederlandse literatuur. Een geschiedenis*, red. M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (Groningen: Nijhoff, 1993), 701.

⁹ Vooral Oversteegens poëticaal gekleurde interpretatie van de tussenoorlogse literaire debatten is bekend. Zie bijvoorbeeld Pieter Verstraeten, *Het discours van de kritiek. Literaire kritiek in Vlaanderen tussen de twee wereldoorlogen: Joris Eeckhout, Urbain van de Voorde, Paul de Vree* (Antwerpen: Garant, 2011), 23-33.

¹⁰ Ibidem, 21.

¹¹ Erica van Boven, *Een hoofdstuk apart. ‘Vrouwenromans’ in de literaire kritiek, 1898-1930* (Amsterdam: Sara/Van Genneep, 1992); Van Boven, “‘Laat óns het geestelijk leven’”; Oversteegen, *Vorm of vent*.

¹² De studie naar literaturopvattingen, die in het interbellumonderzoek al decennialang

Perron, maar ook rond tussenoerlogse spanningen als gevoel versus ratio, collectiviteit versus individualiteit en *middlebrow* versus *highbrow* kritiek.

32

Van Du Perrons *Cahiers* zijn tijdens het leven van de auteur twee versies verschenen.¹³ De eerste, bestaande uit vijf boekjes, heeft de auteur in 1928 en 1929 in eigen beheer uitgegeven in een oplage van dertig exemplaren. Ze waren bedoeld voor een aantal intellectuele en artistieke vrienden, onder wie Herreman, Greshoff, Van Nijlen, Stols, Willink, Bloem, Burssens en Roland Holst. De tweede versie bestaat uit drie aparte boekdelen, gepubliceerd in de reeks 'Standpunten en getuigenissen' van uitgever A.A.M. Stols: *Voor kleine parochie* (1931; een tweede, licht gewijzigde druk van de eerste drie cahiers), *Vriend of vijand* (1931; een tweede, licht gewijzigde en vermeerderde druk van het vierde en vijfde cahier) en *Tegenonderzoek* (1933; een vervolg op de reeds bestaande cahiers). De bundels van Du Perron en de reeks van Stols (waarbij Du Perron zelf in de coulissen een machtinge rol speelde) knoopten aan bij een tendens van toenemende waardering voor polemieken en essayistiek in Nederland.¹⁴ Voor dit stuk wordt gebruikgemaakt van die drie boekdelen uit de vroege jaren dertig.¹⁵ Aangezien zij voor een ruimer publiek zijn gepubliceerd (al blijft 'ruim' met betrekking tot Du Perron een bijzonder relatief begrip), zijn het die versies die het literaire debat van het late interbellum het meest hebben aangevuurd.¹⁶

'IN MIJN HUISKAMER'. EEN PERSOONLIJK LEZERSCHAP

Het beruchte subjectivisme van Du Perron komt op verschillende manieren in de *Cahiers* tot uiting. De *Cahiers* vertonen om te beginnen een hybride structuur, die een breuk vormt met het klassieke genre van het essay. Behalve (al dan niet gepubliceerde of verzonden) brieven van de auteur, geënceneerde gesprekken over

bloeit, wordt in mijn ogen veelal beperkt tot geabstraheerde reflecties over het (goede) schrijven en over de (goede) literaire tekst, tot zijnsuitspraken over 'de aard van het literaire werk' en 'de wezenlijke eigenschappen van de scheppende literatuur' (Overstee-*gen, Vorm of vent*, 2). Het tussenoerlogse denken over en verbeelden van het lezen in al zijn (soms heel praktische) aspecten is daarbij grotendeels buiten beeld gebleven.

- 13 Voor de ontstaansgeschiedenis van Du Perrons *Cahiers*, zie Goedegebuure, 'Inleiding'. Goedegebuures inleiding gaat vooraf aan een fotografische herdruk van de eerste versie van de *Cahiers*.
- 14 Mathijs Sanders, 'Standpunten en getuigenissen. Stols' poëtische parade', *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* 116, nr. 1 (2006): 44.
- 15 Bij citaten uit Du Perrons *Cahiers* vermeld ik in het vervolg alleen de paginanummers, voorafgegaan door het Romeinse cijfer I voor *Voor kleine parochie*, II voor *Vriend of vijand* en III voor *Tegenonderzoek*.
- 16 Wat Anbeek over de essays in *Forum* opmerkt, geldt ook voor Du Perrons *Cahiers*: 'Hoe gering het aantal abonnees op *Forum* geweest moge zijn, de invloed van Ter Braak en Du Perron blijkt uit de polemieken die zij keer op keer wisten uit te lokken, vaak met een felheid die ons nu verbaast' (Anbeek, '14 mei 1940', 700).

literatuur en overdrukken van in kranten en tijdschriften verschenen recensies, bevatten de *Cahiers* ook gedateerde fragmenten met notities over de persoonlijke leeservaringen van de schrijver. De dagboekfragmenten vormen het kader voor opgeschijnlijk confidentiële en oprechte autobiografische ontboezemingen als:

Al deze dagen hoofdpijn gehad, af en toe een lichte duizeling en vermoeidheid in het achterhoofd [...]. (I, 33)

De hele maand December heb ik opgesloten gezeten [...]. (I, 63)

De degelijke Hollandse griep, meer dan veertien dagen geleden in Amsterdam opgedaan, laat mij nog niet geheel los [...]. (II, 90)

Ik ben in de winter geen mens, nooit geweest, of ik moest naar het Zuiden [...]. (II, 98)

In Januari of Februari vorig jaar (de enige winter die ik tot dusver in Holland doorbracht) heb ik Marsman, in een café in Utrecht, ééns ontmoet. (III, 124)¹⁷

Of zulke bekentenissen al dan niet waarheidsgetrouw zijn, doet zelfs niet ter zake. Van belang is het effect van oprechtheid dat ze sorteren. De dagboekfunctie van de *Cahiers* komt eveneens naar voren in de soms lapidaire schrijfstijl, met afkortingen en een elliptische zinsbouw die de indruk wekken dat de gedachtegang snel is neergepend:

Vnl. opgemerkt *Zuid-Zuid-West* door Albert Helman. Deze zeer jonge man (twee-, drie-en-twintig jaar, zei mij Gr.) maakt deel uit van *De Gemeenschap*. Ik vind het jammer; vreemd, hier vind ik het opeens jammer. (I, 63)

In Mei-Juni '22, in Parijs, eerste contact met de 'moderne literatuur'. Ook vnl. door Pia, maar ik wantrouwde hem toen, evenzeer als de boeken die ik las. Apollinaire bekoorde mij, maar waarom geen leestekens? (Mallarmé was mij nog onbekend.) (II, 107)

Behalve de vorm van een dagboek nemen Du Perrons *Cahiers* bijwijlen ook die aan van de memoires van een lezer. In *Vriend of vijand* bijvoorbeeld wijdt hij een groot aantal bladzijden aan zijn herinneringen aan de lectuur van zijn kindertijd

¹⁷ In een voetnoot in *Voor kleine parochie* beweert Du Perron evenwel dat 'al te vertrouwelijke mededelingen' werden geschrapt 'in de huidige uitgave' – een uitspraak die dadelijk ironisch klinkt (I, 52).

(II, 33 e.v., 101 e.v.). Elders krijgen Du Perrons leesnotities de allures van een bijna psychoanalytisch zelfonderzoek op basis van zijn eigen lectuur:

Het is iets eigenaardigs, en op het ogenblik natuurlijk ook weer 'Freudiaans' te verklaren, de nuance die voor mij die oude serie van de Wilsons verbindt met een verhaal als *Jan Smees* van Justus van Maurik, en die ik terugvind in een enkel boek van Couperus, bijv. in *Van Oude Menschen, de Dingen die voorbijgaan*. Maar misschien komt alles ook voort uit de geur van het papier. (II, 38)

34

De autobiografische en soms zelfs psychoanalytische waarde van Du Perrons *Cahiers* bevestigt dat zijn overbekende ideaal van een oorspronkelijke persoonlijkheid met een ongezouten mening niet alleen centraal staat in zijn visie op literatuur, maar evengoed in zijn visie op het lezen en de lezer. Net zoals hij vooral de literatuur waardeert waarin een individu zich oprecht uitspreekt, en net zoals hij gelooft dat de literaire tekst een bron van kennis is over zijn maker, zo cultiveert hij ook de ontwikkeling van een hoogstpersoonlijke smaak en meent hij dat iemands lectuur veel vertelt over diens persoonlijkheid. Hij verontschuldigt zich bijvoorbeeld niet voor het egocentrisme in zijn *Cahiers*, die hij opvat als een 'zelfbevestiging in krities proza' (I, 161): 'Dit alles is misschien voor de lezers van de cahiers zo bijster interessant niet. Maar als in dit hoofdstuk niet genoeg gesproken wordt over het gelezene, het doet weer een beetje meer de lezer kennen, wat immers op hetzelfde neerkomt' (II, 112). Je bent wat je leest en je leest zoals je bent.

Het personalisme van Du Perrons *Cahiers* hangt samen met zijn geloof in de intrinsieke subjectiviteit van literaire voorkeuren. Dat geloof thematiseert hij herhaaldelijk. Het woordveld van de emotie, waaruit hij herhaaldelijk put, impliceert dat de fundamentele en gewenste subjectiviteit van literaire voorkeuren voortvloeit uit de affectieve grondslag ervan. Illustratief daarvoor is het zogeheten 'Gesprek over Slauerhoff', een lang, (uiteraard) geënceneerd onderhoud dat de ik-figuur Du Perron tijdens een treinreis voert met een typisch Hollandse burger ('hij heeft een keurige scheiding, een hoornen bril op de neus, een akten-tas op schoot, een notitieboekje in de hand'; III, 51). Het gesprek gaat over de gedichten van Slauerhoff, en dient duidelijk om de polarisatie van literaire voorkeuren ondubbelzinnig te belichten en te botvieren: 'Natuurlijk, wanneer ik een voorliefde manifesteer voor iets, valt het zo uit dat u er het minste voor voelt' (III, 68); of: 'En let wel, voor u weer van uw stoel opspringt, [...] dat ik niets anders beweer dan dat *ik*, en zo nodig ik alléén, alles voel voor het gedicht *Dsjengis* [van Slauerhoff] en niets voor het gedicht *Cheops* [van Leopold]' (III, 67). Du Perrons aanname dat literaire smaak een persoonlijk gegeven is, blijkt daarnaast ook impliciet uit zijn retoriek. De versteende uitdrukking 'voor mijn gevoel' bijvoorbeeld vormt een leidmotief in zijn essays. Zo noteert hij dat in het oeuvre van Montherlant 'alles zich voor mijn gevoel met een dergelijke groteske ernst schijnt te moeten afspelen dat ik mij liever met iets anders bezighoud' (I, 85) of

dat hij 'zelden iets [heeft] gelezen (van een Nederlands dichter altans) dat, voor mijn gevoel, groter was [dan een kwatrijn van Slauerhoff]' (II, 72).¹⁸ Zulke nuanceringen contrasteren met de affirmatieve toon van vele andere uitspraken van Du Perron en illustreren het gebrek aan algemeengeldige of objectieve waarde daarvan.¹⁹ Hetzelfde effect sorteert de onzekerheid of modalisering van subjectiviteit in zinnen als deze (mijn cursivering):

[T]evergeefs beproefd op te schieten in Diderot, Toergenjev en de Prince de Ligne; alles *lijkt mij* of te zwaar of oninteressant. (I, 33)

Het volmaakte in het genre wordt *wellicht* bereikt in die enkele regels [...]. (I, 92)

Het zal *misschien* jaren duren eer hij [Paul van Ostaijen] algemeen en naar de volle maat van zijn verdienste zal worden gewaardeerd, maar het is *m.i.* onmogelijk dat de geschiedschrijver onzer letteren voortaan zal kunnen rekenen buiten deze Aanwinst [...]. (I, 93)

[Marsman] *schijnt* zich overigens niet aan de invloed van Holst te kunnen ontwringen [...]. (III, 98)

Du Perron gaat er niet alleen van uit dat literaire voorkeuren subjectief zijn en daardoor grondig kunnen verschillen maar staat er ook op zijn persoonlijke voorkeuren vurig te verdedigen (of zijn gevoelens van afkeer onverbloemd te uiten). Met andere woorden: subjectiviteit is in Du Perrons ogen niet alleen constitutief voor literaire smaak, ze is idealiter ook inherent aan het genre van de essayistiek. Zo worstelt hij met het schrijven van een recensie van een monografie over Oscar Wilde voor het tijdschrift *Den Gulden Winckel* (waarvan de opvattingen volgens hemzelf haaks staan op die van de auteur van de *Cahiers*): 'Ik lag voortdurend overhoop met mijn eigen pogingen onpartijdig en objectief te zijn' (I, 124). Het is allicht niet toevallig dat Du Perron onpartijdigheid en objectiviteit in verband brengt met literaire kritiek in een (volgens hem publieksgericht) maandblad, en dat hij in de alinea's die volgen zijn persoonlijke opvattingen over de gelezen studie wél de vrije loop laat. Het dagboek, als het ware het schriftelijke verlengde van de huiskamer, maakt oprechtheid immers mogelijk:

Ik meen voldoende te hebben aangegeven dat ik, over een onderwerp dat mij aan het hart ligt, oneindig liever spreek vanuit mijn, desnoods verkeerd, subjek-

¹⁸ Voor andere voorbeelden, zie I, 63, 72, 74, 159; III, 17, 26.

¹⁹ Du Perrons retoriek van de subjectiviteit sluit aan bij de rol van de twijfel (en de afkeer van 'burgerlijke zekerheden') in zijn essays. Zie Mathijs Sanders, 'De melodie van het denken. Polemisten en professoren in de literatuurkritiek van het Interbellum: een terreinverkenning', *TNTL* 122, nr. 4 (2006): 328.

tief gevoel, dan volgens een – ook voor mij – te bereiken objectievere manier. Niet wanneer ik het gevoel heb aan een jubileum deel te nemen waar een ieder moet worden gemenegeerd, maar wanneer ik zonder enige dwang mijn gedachten uitspreek, in mijn huiskamer, benader ik het meest mijn maximum van oprechtheid. (III, 81-82)

36

Du Perrons doorgedreven subjectivisme verklaart uiteindelijk ook zijn aversie tegen publieksliteratuur, die hij in de *Cahiers* verbindt met fenomenen als de leestrommel en de boekenwinkel.²⁰ In zijn ogen symboliseren zulke institutionele fenomenen alles wat met commercie en het grote publiek te maken heeft, en dus de voorgekauwde smaak die de vorming van een eigen esthetische voorkeur belemmert: 'Ik heb het gevoel dat mijn voorrede klaar is, maar voor wie eigenlijk werd zij geschreven [...]? Voor precies dezelfde cliëntele waarop ieder auteur is aangewezen, die in Holland buiten de leestrommel valt: voor elkaar' (III, 34). Uit dit citaat komt Du Perrons gepolariseerde visie op het in wezen heterogene leespubliek van zijn tijd naar voren: de kleine groep *writers' writers* staat tegenover het grote leestrommelpubliek. Du Perrons walging van de publieksliteratuur (en dus van een onpersoonlijke literaire smaak) is behalve een literaire ook een maatschappelijke plaatsbepaling. Ze is symptomatisch voor zijn wantrouwen tegenover de toenemende democratisering (en vermeende nivellering) van het algemene politieke, sociale en culturele leven. Dat wantrouwen deelt hij met verscheidene contemporaine intellectuelen, van Spengler en Ortega y Gasset tot Huizinga en Ter Braak.²¹

'BUIEN VAN GEESTDRIFT EN VERONTWAARDIGING'. EEN EMOTIONEEL LEZERSCHAP

Een gevolg van Du Perrons personalistische lezersideaal is een uitgesproken emotioneel lezerschap. Voor sommige collega-auteurs zijn Du Perron en *Forum* aan de ene kant en emotionaliteit aan de andere echter moeilijk te verzoenen. Zo constateert Hugo Brems zelfs nog rond 1955 een breed gedragen onvrede met 'de verschralende dominantie van ratio en empirie, die – deels ten onrechte – geassocieerd wordt met het vooroorlogse *Forum* en vooral met de naoorlogse epigonen van Ter Braak en Du Perron'.²² Brems leidt die onvrede vooral af uit het vernieuwende proza van de jonge generatie romanschrijvers en uit de Vlaamse stroming van het magisch realisme: het zijn telkens literaire fenomenen waarin de tegenvoetters van ratio en logica cruciaal zijn. Anbeek herkent eenzelfde verwijt in uit-

²⁰ Zie I, 14, 15, 42, 43, 161; II, 52, 55, 62, 89, 106, 123.

²¹ Jacqueline Bel, *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1900-1945* (Amsterdam: Bert Bakker, 2015), 24.

²² Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1945-2005* (Amsterdam: Bert Bakker, 2006), 166.

spraken van Vijftigers als Kousbroek en Vinkenoog: ‘*Forum* zou te intellectualistisch zijn, geen oog voor het irrationele hebben’.²³ Onder invloed van het discours van de naoorlogse jongeren, waarin het onbewuste, onvoorspelbare en surreële een hoog goed zijn, is aan Du Perron en *Forum* een imago van rationaliteit en intellectualisme toegeschreven.

Die intellectualistische aura is grotendeels een vorm van polemische *framing* door de experimentelen, maar vloeit misschien ook voort uit de Forumiaanse (en typisch modernistische en *highbrow*) belangstelling voor complexe literatuur en voor het genre van het essay.²⁴ Ook Du Perrons *Cahiers*, die vaak uitgesponnen beschouwingen leveren bij de lectuur, bevestigen deels het intellectualisme van hun auteur. Du Perron legt er bovendien vaak een cerebrale leeshouding aan de dag. Vele romans, gedichten en essays die hij er bespreekt, worden inhoudelijk en vormelijk geanalyseerd. Het boek Job bijvoorbeeld leest hij niet als een religieuze tekst, maar analyseert hij als een literair meesterwerk (I, 99-103). De boeken die hij onder ogen krijgt, worden ook vaak comparatief geïnterpreteerd. Du Perron vergelijkt bijvoorbeeld Jean Cocteau's *Le mystère de Jean l'Oiseleur* met Cyrano de Bergerac, Gossaert en Wilde (I, 16) of Slauerhoffs poëzie met Corbière, Rimbaud, Verlaine en Rilke (III, 56). Op die manier brengt Du Perron een erudiete, historiserende omgang met eigentijdse literatuur in de praktijk en demonstreert hij, op een fundamenteel niveau, dat lectuur behalve de pure consumptie van boeken ook reflectie en culturele bagage vereist.

In *Vriend of vijand* thematiseert de essayist zelf zijn rationaliteit als lezer, en beschouwt hij ze als kenmerkend voor een lezer met levenservaring (met ‘weldenkende rijpheid’, zoals hij het elders noemt; II, 51):

De evolutie van een lezer gaat niet zonder werkelijke verliezen, de kritiese zin doodt een genot dat even rijk en warm is als naïef en oprecht. [...] Een kritiek, van een zekere kwaliteit, is de aanwijzing van een ‘intellektueel’ voor een andere ‘intellektueel’ tot het smak en van een genot, zoals ‘wij, intellektuelen’ plegen te smaken. Dit genot is veredeld, heet het, en, wij mogen gerust aannemen, verfijnd; de manier van genieten vooral is er, al doende, op vooruitgegaan; maar is het genot zelf even zuiver en intens? Geniet ik met een even grote volheid (welke de manier dan ook zij) van mijn Stendhal als die mevrouw van haar Hedwig Courts-Mahler [sic] en die moderne jongen van zijn vlieghelden? Ik vrees heel erg van niet. Het is iets anders, troost ik mij; maar ik ben ook verplicht te erkennen: het is niet meer dat. De tranen waarmee ik op mijn 9e jaar *Een schooljongen* las, op mijn 17e nog het dagboek van Marguerite in *La Dame aux Camélias*, zijn een half-vergeten en voorgoed verloren geluk. (II, 41-42)

²³ Ton Anbeek, ‘14 mei 1940’, 702.

²⁴ Bel, *Bloed en rozen*, 667-91.

Deze passage snijdt enkele typisch tussenoerlogse opvattingen over het lezen aan. Om te beginnen creëert ze een onderscheid tussen twee vormen van lezen die Nicola Humble eerder heeft verbeeld als achteroverleunend of *middlebrow* versus vooroverleunend of *highbrow* lezen: een emotionele en fysieke leeshouding ('een genot dat even rijk en warm is als naïef en oprecht', 'tranen') versus een cerebrale ('de kritiese zin', 'intellectueel').²⁵ Die twee leesattitudes vallen in Du Perrons discours samen met twee fasen in een lezerschap – van de onbevooroordeelde, immersieve attitude van een kind of jongere naar de afstandelijke, diepzinnige houding van de volwassene – en met verschillende sociale categorieën en vormen van literatuur. In tegenstelling tot een mannelijke, hoogopgeleide lezer als Du Perron blijft een vrouwelijke lezer van pulplectuur als die van Courths-Mahler steken in een kinderlijke vorm van lezen. Het hoeft geen betoog dat Du Perrons visie op de vrouw als een intuïtief, emotioneel en zelfs kinderlijk wezen sterk beïnvloed is door essentialistische psychologische vrouwbeelden van toen.²⁶

Het bereiken van een rationele leeshouding houdt volgens Du Perron weliswaar een verfijning en progressie in, maar impliceert evenzeer 'werkelijke verliezen' en een 'voorgoed verloren geluk'. Die vaststelling wijst al op de grenzen van Du Perrons zogeheten intellectualisme. Ondanks zijn rationele imago en zijn bewering dat hij een onbezoedelde emotionele leeshouding is kwijtgeraakt, vertoont hij toch verwantschap met een emotioneel, ja zelfs *middlebrow* lezerschap. Zijn eigen leesattitude en die van 'die mevrouw' met haar Courths-Mahler liggen in de praktijk soms dicht bij elkaar. De affectieve dimensie van Du Perrons leespraktijk is door al te weinig vorsers opgemerkt, met als eenzame uitzondering Du Perrons biograaf Snoek. Hij noemt Du Perron 'een hartstochtelijke lezer'.²⁷ In zijn *Cahiers* verzet Du Perron zich overigens expliciet tegen een al te ernstige omgang met de letteren. Die beschouwt hij als een symptoom van de typisch Hollandse *sérieux*. Sterker nog, op verschillende momenten profileert hij zich als een dilettant die intuïtief en subjectief te werk gaat en onderscheidt zich zodoende van de ware, ernstige criticus: 'waar Marsman zich misschien nog plaatst op een standpunt van modern kritikus, is mijn standpunt dat van de argeloze lezer. Eigenlijk heb je dus niets aan mijn mening' (1, 96).

Ook op andere plaatsen uit hij in expliciete bewoordingen zijn waardering voor de rol van affect in de ervaring en beoordeling van literatuur. Dat doet hij vaak in expliciete en programmatische bewoordingen. Over de poëzie van Mallarmé bijvoorbeeld noteert hij: "Ik begrijp er niets van" is misschien onvoldoende, maar: "ik voel er ook niets bij", mag dan de doorslag geven. Bij Mallarmé *voel* ik, Mallar-

²⁵ Nicola Humble, 'Sitting forward or sitting back. Highbrow v. middlebrow reading', *Modernist Cultures* 6, nr. 1 (2011): 47.

²⁶ Van Boven, *Een hoofdstuk apart*.

²⁷ Snoek, *E. du Perron*, 424.

mé spreekt mij aan, ook waar ik hem nauwelijks versta' (II, 30). Een affectieve aantrekkingskracht is doorslaggegender dan een cerebrale. Elders herhaalt hij zijn overtuiging dat 'intelligentie-alleen altijd te kort schiet' en houdt hij een pleidooi voor een overwicht van het hart: 'Met het hart, het gevoel, met dat onbepaalbare en nooit te analyserene dat onze zuiverste menselijkheid vormt, is Mallarmé (voor wie ik toch veel voel) een beetje sneller nagemeten, gewogen en geklasseerd, dan Stendhal' (II, 162). Een vergelijkbare teneur klinkt uit zijn bewering dat 'alle kritiek onderhevig blijft' aan 'een partijkiezen met het gevoel, het eenvoudige, eerlike, "vriend of vijand"' – een emotionele en radicale attitude, dus (II, 167).²⁸

Niet alleen expliciete uitspraken laten Du Perrons geloof in en pleidooi voor de dominantie van emotie in een lezerschap zien, maar ook zijn retoriek en leespraktijk wijzen in die richting. Emotie dooradert Du Perrons vertoog onmiskenbaar. In de *Cahiers* is niet een criticus (of een 'voorlichter', zoals Du Perron het metier van criticus doorgaans misprijzend noemt) aan het woord die zijn persoonlijke voorkeuren wegcijfert en een bedrieglijk objectief beeld van de literaire traditie en culturele actualiteit biedt, maar wel 'een lezer, met de buien van geestdrift en verontwaardiging van een lezer'. '[I]k ben geen voorlichter, en ik zou het niet willen zijn', voegt Du Perron er op programmatische wijze aan toe (I, 52).²⁹

Gevoelens determineren om te beginnen de persoonlijke literaire voorkeur, de eigen smaak van de lezer Du Perron, en bijgevolg zijn verhouding tot boeken en auteurs. Die verhouding uit hij regelmatig in emotionele belijdenissen:

De taal waarin ze [de *Novellen* van Roel Houwink] geschreven zijn, is zeer verzorgd (al heb ik persoonlijk een hekel aan de precieuzе 'tachtigers'-woorden die er deel van uitmaken) [...]. (I, 9)

Met het soort ruitelikeid dat altijd min of meer sympathiek schijnt aan te doen, moet ik misschien beginnen met te belijden de niet weg te redeneren ergernis welke iedere pennevrucht van de heer Coster mij geeft. (I, 18)

Ik heb mijn afkeer voor hem [Dirk Coster] gepoogd noch te onderdrukken noch te vermommen [...]. (I, 25)

Misschien zou ik in mijn jeugdlektuur al kunnen terugvinden, waartoe ik mij nu voel aangetrokken en wat mij nu afkeer inboezemt. (II, 40)

²⁸ Vergelijk II, 169; III, 64-65.

²⁹ In tegenstelling tot wat de term 'voorlichter' op het eerste gezicht doet vermoeden, laakt Du Perron vaak minder de vermeende pedagogische intenties van critici als Dirk Coster, Matthijs Vermeulen en Henri Borel dan hun pretentie objectief te zijn en zo het grote publiek correct te informeren (zie I, 11-12, 17, 19, 43, 83, 84, 161; II, 74).

Ik ben bepaald geen vriend van de schrijverij van [...] de heer Coster [...]. (II, 98)

Ik voor mij houd zóveel van het werk van Slauerhoff, dat ik in al de tot heden verschenen bundels wellicht geen enkel gedicht zou willen missen. (III, 52)

Wat Leopold betreft, ik wou dat jij mij uit kon leggen waarom dit gedicht Cheops mij zo grondig antipatiek is. Ik heb het minstens vier keer gelezen, en bij iedere nieuwe lezing sta ik er ongeloviger naar te kijken. (III, 91)

- 40 Een gevolg van Du Perrons emotionele relatie met boeken en schrijvers is dat literaire voorkeuren veranderlijk zijn (en moeten zijn) in Du Perrons denken; de persoonlijke smaak is even volatiel als de emoties die eraan ten grondslag liggen. Veelzeggend zijn enkele voetnoten in de *Cahiers* waar Du Perron zijn gewijzigde opvattingen expliciteert. Ze tonen de discrepantie aan tussen de ik-figuur die de *Cahiers* heeft geschreven en de ik-figuur die ze – vaak enkele jaren later – klaar maakt voor publicatie. Terwijl hij eerst nog Lord Byron beschrijft als ‘een mokkend kind dat niet meer met de anderen wil spelen’ en hem ‘een minder groot dichter dan een groot acteur’ noemt, komt hij in een corrigerende voetnoot op die mening terug: ‘Ik geef deze onbillike, eenzijdige en onjuiste mening over Byron voor wat zij is: de reactie van een bepaald ogenblik. Ik zou tans geheel anders over hem schrijven’ (I, 36). De veranderlijkheid van Du Perrons opinies komt ook naar voren uit zijn notities bij de drukproeven van zijn *Cahiers*: ‘Ik ontvang de drukproeven van al het voorgaande. Er is bijna geen hoofdstuk waarin ik niet reeds iets zou willen wijzigen, uitbreiden of verklaren’ (I, 82).

Emoties domineren niet alleen de verhouding van de lezer Du Perron tot boeken en auteurs maar vormen ook een cruciale factor in de leeservaring. Talrijke leesnotities van de essayist suggereren een gevoelsmatige leeshouding:

Neen, er zijn weinig regels die voor ons helemaal mee te voelen zijn. (I, 27)

[I]n een roman bijv. als *De Stille Kracht* van Couperus, kan men voortdurend geboeid worden, meer dan door het verhaal, door tenminste het begrijpen van de schrijver, een begrijpen met het gevoel [...]. (I, 120)

Men voelt toch dikwels, dat hij [Paul Léautaud] zichzelf niet is, zichzelf niet geheel durft zijn [...]. (II, 80)

Hoe persoonlijk een gevoelsmatige manier van lezen is, blijkt uit Du Perrons stelling dat hij ‘moeilijk [kan] doen meevoelen hoe ongelooflijk protserig en opgeschroefd de taal van Van de W. [Karel van de Woestijne] mij soms aandoet’ (III, 91). Du Perron praktiseert niet alleen een leesmethode die drijft op emotie, hij demonstreert ook meermaals dat de lectuur een emotioneel effect kan sorteren:

Ik lees Rossetti. Zelfde gevoel als bij de sonnetten van Douglas: ik blijf er buiten [...]. (I, 123)

Het is vreemd, ik lees *De Afspraak* van Holst voor de tweede maal en opnieuw heb ik het gevoel dat ik er buiten sta [...]. (I, 148)

Ik heb *Robinson* later overgelezen en was toen vooral getroffen door de periode van ziekte [...]. (II, 33)

Voor Karel van de Woestijne voel ik soms meer dan bewondering, maar toch, de prachtigheid van àl die alliteraties maakt mij onwennig, ik voel mij in zijn poëzie als in een paleis met erg veel goud en kroonluchters en vazen; ik cirkuleer er niet gemakkelijk en stoot mij ook overal tegen de koppeltekens. (II, 71)

41

In een klein aantal gevallen uit die emotionele reactie zich bovendien op een fysieke manier. Door het lezen van Leopolds gedichten bijvoorbeeld raakt Du Perron naar eigen zeggen ‘bevangen door de eigenaardige wee-heid van iemand die dadels zou eten of de verfijndste rahat-loekoem, terwijl hij eigenlijk matig tegen zoet kan’ (III, 92). In de gedichten van Alfred Douglas vindt hij dan weer ‘welsprekendheidjes die mij altijd doen lachen’ (II, 91).

Du Perrons subjectieve en emotionele invulling van het lezerschap is in zijn tijd niet uniek, en vormt (zelfs tot op vandaag) een bijna vanzelfsprekend element in de omgang met literatuur. In haar boek *Loving literature* laat Deidre Shauna Lynch zien hoe in de achttiende eeuw – als een opstapje naar de romantiek – professionele lezers een ‘sociably minded animism’ met boeken en auteurs cultiveren, ‘practices of personification’ van objecten of abstracte auteursfiguren tot stand brengen en zo het pad effenen voor de emotionele, schijnbaar intieme omgang die vele latere lezers met boeken en auteurs zullen koesteren.³⁰ De prominente rol van de emotie in het lezerschap van de Forumiaan Du Perron plaatst bovendien kanttekeningen bij de oppositie tussen een emotionele en een cerebrale leeshouding die doorgaans naadloos met de tegenstelling tussen (tussenoerlogse) middlebrow- en highbrow-lezers wordt verbonden én bij het imago van rationaliteit waarmee *Forum* is behept. Emotie en subjectiviteit bepalen ook de lees- en literatuuropvatting van *Forum*-collega’s als Marnix Gijsen, die in zijn *Kroniek der Poëzie* van de jaren dertig, op grond van een klassiek wordende poëtica, een evenwicht zoekt tussen ratio en emotie, of J. Greshoff, die net als Du Perron een ‘persoonlijke, subjectieve en daardoor per definitie beweeglijke’ visie op literatuur en lezen koestert.³¹

³⁰ Deidre Shauna Lynch, *Loving literature. A cultural history* (Chicago: University of Chicago Press, 2015), 7.

³¹ Bram Lambrecht, “Maar met al die mooie gevoelens kunt ge nog geen mooie verzen

VOORBIJ HET IK. EEN LEZER EN/ALS DE ANDEREN

42

Du Perrons subjectivisme als lezer-criticus, dat in het verlengde ligt van zijn bekende poëtische voorliefde voor literatuur van een ‘vent’, wordt op het eerste gezicht door de *Cahiers* bevestigd. Het is evenwel niet absoluut. Ondanks Du Perrons voorkeur voor de vorming en manifestatie van een persoonlijke literaire smaak, cultiveert hij in zijn lezersdagboeken immers de formatie van een vriendengroep via de literatuur, van een vorm van literaire sociabiliteit. Meermaals ensceneert Du Perron hoe hij (mondellings of schriftelijke) gesprekken voert over literatuur³² en hoe hij boeken uitwisselt met vrienden.³³ Het belang van zo’n vriendschappelijke lezersgemeenschap blijkt uit de literaire pareltjes die ze hem herhaaldelijk oplevert. Zo dankt hij ‘enige heerlijke ontdekkingen: Jean de Tinan, Léautaud’ aan een bevriende Brusselse ‘boekhandelaar die een prachtige eigen bibliotheek bezat’ (II, 111), ook zijn vriend André Malraux dankt hij ‘zeer veel, ook wat betreft de literatuur’ (II, 112) en de ‘omgang met Greshoff (eind 1927)’ brengt hem ‘in nauwer contact met de levende Nederlandsche letteren; zonder zijn wegwijsheden en zijn bibliotheek zou ik wschl. enige jaren verkeerd hebben in een ietwat Vlaams-serene onwetendheid’ (III, 118).

Uit deze enkele voorbeelden blijkt dadelijk dat de reikwijdte van Du Perrons lezersgemeenschap niet mag worden overschat. De literaire vriendenkring die in de *Cahiers* tot stand komt, verschilt van de typische tussenoerlogse *middlebrow*-visie op het lezen ‘as a communal activity’ (die onder meer blijkt uit de leesclubs die in die periode ontstaan).³⁴ In tegenstelling tot de inclusieve gemeenschapsvorming van *middlebrow*-critici blijft Du Perrons vriendenkring exclusief en elitair. In het nawoord van *Voor kleine parochie* (een sprekende titel in dat opzicht) schrijft hij dan ook stellig: ‘Ik interesseer mij tenslotte zozeer voor mij zelf, dat alleen de mening van enige mij verwante mensen, van werkelijk belang voor mij kan zijn’ (I, 161). In de gesprekken over literatuur die hij in zijn *Cahiers* evocert, zijn de gesprekspartners literaire vrienden, erudiete lezers en bevriende kunstenaars (zoals Greshoff [Gr.], Paul van Ostaijen [P.v.O.] of Adriaan Roland Holst [A.R.H.]). De beperkte vriendenkring die Du Perron ensceneert, weerspiegelt overigens deels de (bevriende) lezers die hij met de eerste versie van zijn *Cahiers* beoogde.

maken”. Het concept “gevoel” in *Kroniek der Poëzie* van Marnix Gijsen’, *Spiegel der Letteren* 57, nr. 1 (2015): 1-28; Lut Missinne en Koen Rymenants, “‘Critiek is liefdeslyriek”. Het beschouwende proza van J. Greshoff’, in *Kritiek in crisistijd. Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig*, red. Gillis J. Dorleijn e.a. (Nijmegen: Vantilt, 2009), 39.

³² I, 33-34, 35, 45, 69, 70 e.v., 78 e.v., 120, 141, 149 e.v., 157, 158; II, 38, 61; III, 51-81, 119-21, 124.

³³ I, 37, 44, 63, 93-94; II, 61, 90.

³⁴ Nicola Humble, *The feminine middlebrow novel, 1920s to 1950s. Class, domesticity, and bohemianism* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 46.

De representatie van amicale gesprekken over literatuur en uitwisselingen van boeken (die de gemeenschap als het ware materialiseren) dienen in de *Cahiers* echter meer dan alleen maar om sociale relaties tot stand te brengen en de sociabiliteit van de beleving van literatuur te illustreren. Ze bereiken in sommige gevallen ook een nagenoeg tegenovergesteld effect: een verdere polarisering. Sommige gesprekken brengen lezers niet dicht bij elkaar, maar drijven hen juist verder uiteen. De metaforiek van de strijd die Du Perron vaak hanteert om zijn gesprekken te typeren, benadrukt die polarisering bij uitstek (en past bij het idee van een polemiek, dat etymologisch gezien al even militair klinkt).³⁵ Bovendien dienen enkele van die literaire gesprekken – die steevast door Du Perron worden neergepend en dus in scène gezet – om uiteindelijk vooral de eigen opvattingen te kunnen poneren en bevestigen. In het imaginaire gesprek met een zekere Pedanticus bijvoorbeeld ('Ik stel mij graag voor dat Pedanticus bij mij op bezoek komt en voor mijn boekenkast gaat staan om de inhoud te keuren'; I, 70) komt Du Perrons gesprekspartner zelfs amper aan het woord. De gesprekspartners, zoals Pedanticus of de burger in de trein, zijn niet zelden karikaturaal. Even veelzeggend zijn de verschillende brieven over literatuur die Du Perron afdrukt (bijvoorbeeld aan Paul van Ostaijen), zonder het antwoord eraan toe te voegen.

Maar zelfs in zulke gevallen blijft de ander dus noodzakelijk om de eigen opvattingen en voorkeuren ter sprake te brengen. Tegenstemmen zijn al even belangrijk in de vorming van een literaire smaak als de eigen persoonlijkheid, zelfs al bereikt Du Perron die smaak soms via de weg van het conflict en de dissensus. Anders verwoord: als Du Perrons subjectivisme zou betekenen dat het denken en spreken over literatuur in zijn *Cahiers* een onversneden solipsisme is, dan spreken die *Cahiers* zelf zo'n vooronderstelling tegen.

De vorming van een gemeenschap van lezers, die over literatuur spreken en boeken uitwisselen, plaatst dus al kanttekeningen bij het beeld van de hyper-subjectieve lezer die Du Perron zou zijn. Hetzelfde geldt voor passages als de volgende:

Het is opmerkelijk zoals een lezer tegenover zichzelf verraad kan plegen; het hangt soms af van de eerste twee bladzijden, van de temperatuur in de kamer, van wat men in zijn maag heeft misschien, van het gesprek dat men voor het lezen had. Ik heb nu achter elkaar 4 delen van Casanova verslonden en ben geneigd hem te beschouwen als een ideaal in de literatuur. (I, 34-35)

Het vertellen van een in de eerste plaats boeiend verhaal is trouwens een kunst die voor mijn gevoel verloren gaat, of zou ik het zelf zijn die afgestompt ben voor

dit soort prikkeling? De evolutie van een lezer gaat niet zonder werkelijke verliezen, de kritiese zin doodt een genot dat even rijk en warm is als naïef en oprecht. (II, 41-42)

44

In de bovenstaande fragmenten ondermijnt Du Perron de ogenschijnlijke subjectiviteit en persoonlijkheid van zijn lezerschap door het als algemeen menselijk of, met een retorische term, ‘exemplarisch’ voor te stellen.³⁶ Bepaalde kenmerken uit zijn persoonlijke ervaringen als lezer stelt hij voor als illustratief voor algemeen-geldige wetmatigheden in een lezerschap (namelijk dat een lezer zijn persoonlijkheid gemakkelijk kan verraden, of dat de ontwikkeling van een lezerschap gepaard gaat met het verlies van kinderlijk genot). In het eerste citaat schakelt hij daarbij retorisch over van het veralgemenende ‘een lezer’ naar ‘ik’. In het tweede citaat vindt een omgekeerde redenering plaats. Blijft de exemplarische functie van zijn ogenschijnlijk subjectieve ervaringen hierboven descriptief, elders krijgen ze een normatieve waarde:

De gedichten van Valéry, na een laatste gevecht, opgegeven. Men moet soms de moed hebben zichzelf trouw te blijven. (II, 30)

Maurois ergert mij niet het minst omdat ikzelf hem, après tout, met een zeker genoegen lezen kan. Maar de nasmaak is de zekerste controle: als het boek weggelegd is, heb ik het gevoel dat ik mijn tijd heb verdaan [...]. (II, 56)

Du Perrons persoonlijke ervaringen als lezer fungeren niet langer als illustraties van mogelijke kenmerken van het lezerschap in het algemeen, maar wel als een model van wenselijk gedrag als lezer, trouw aan zichzelf en de nasmaak als controle. Die spanning tussen enerzijds het exemplaar als prototype of illustratie en anderzijds het exemplaar als navolgenswaardig model (het voorbeeld dat voorbeeldig wordt) kent een lange traditie in het denken over de retoriek van het exemplarische. Ze wordt soms – met een verwijzing naar de twee filosofische grondleggers van het denken over het onderwerp – voorgesteld als een spanning tussen een aristotelische en platonische vorm van exemplariteit.³⁷

Ook de exemplarische functie die de enceneringen van Du Perrons persoonlijke lezerschap vervullen, helpen dus om de subjectiviteit of persoonlijkheid er-

³⁶ Voor andere voorbeelden, zie I, 42, 63, 72-73; II, 31, 33, 83-84.

³⁷ Zie Alexandre Gefen, ‘L’adieu aux exemples. Sérendipité et inexemplarité de la littérature moderne’, in *Littérature et exemplarité*, red. Emmanuel Bouju e.a. (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2007), 251-54; Alexander Gelley, red., *Unruly examples. On the rhetoric of exemplarity* (Stanford: Stanford University Press, 1995), 1; Vincent Jouve, ‘Quelle exemplarité pour la fiction?’, in *Littérature et exemplarité*, red. Emmanuel Bouju e.a. (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2007), 239-44.

van te nuanceren. Enerzijds is zijn persoonlijk lezerschap 'inexemplarisch' (Gefen) op grond van zijn fundamentele subjectiviteit; anderzijds grijpt Du Perron zijn persoonlijke leeservaringen aan om als algemeen of wenselijk voorgestelde principes in het lezen te illustreren. Zijn emotionele ontboezemingen als lezer vervullen immers niet alleen een expressieve maar ook een pragmatische functie. Die impliceert dat een lezerschap in de ogen van Du Perron toch algemeen menselijker en dus minder subjectief is dan doorgaans wordt aangenomen.

De normativiteit van zijn exemplarische voorbeelden onthult bovendien de pedagogische grondslag waarop zelfs de lezersdagboeken van Du Perron, de rabiante tegenstander van 'voorlichters', kennelijk berusten. Misschien kunnen zijn *Cahiers van een lezer* als geheel didactisch worden geïnterpreteerd, als boeken vol richtlijnen voor hoe men zou kunnen en zou moeten lezen. Het onbepaald lidwoord in de titel is dan eerder generisch dan referentieel – of preciezer: zowel generisch als referentieel. Een van de wezenlijke eigenschappen van de retoriek van het exemplarische is immers een schijnbaar eindeloze dialectiek tussen het subjectieve (Du Perrons lezerschap) en het algemene (een universeel lezerschap), en andersom. Zo'n interpretatie van de *Cahiers* als lessen in het lezen verklaart misschien de rol van literaire goeroe die Du Perron voor enkele naoorlogse lezers heeft gespeeld. Zo schreef W.F. Hermans in 1947 een artikel met de veelzeggende titel 'E. du Perron als leermeester' en noemde uitgever Geert van Oorschot Du Perron en Ter Braak beslissend voor zijn literaire Bildung.³⁸

TOT SLOT

Ondanks hun mythische status zijn E. du Perrons *Cahiers van een lezer* tot vandaag nooit onderworpen aan een systematische lectuur. Deze teksten, en vooral enkele sprekende fragmenten uit het corpus, keerden weliswaar in wisselende configuraties terug in studies over Du Perron in het bijzonder en het interbellum in het algemeen. Ze werden echter nog niet gelezen als een autonoom tekstcorpus, met expliciete uitspraken én met een veelzeggende impliciete retoriek. Dit artikel wilde ten eerste rechtdoen aan de eigenheid van de *Cahiers* en ten tweede, via een nauwkeurige en genuanceerde lectuur ervan, enkele stereotiepe opvattingen over Du Perron en *Forum* ter discussie stellen. Een van die clichés is het subjectivisme van Du Perron. Dat wordt enerzijds bevestigd door de *Cahiers*, maar anderzijds tegengesproken door twee facetten van Du Perrons zelfscenering als lezer: de noodzaak van een (weliswaar elitaire) vriendschappelijke gemeenschap van lezers en de exemplarische functie van veel van zijn zogenaamd subjectieve ervaringen als lezer. Met Du Perrons persoonlijkheidsideaal wordt ook zijn intellectualistische

³⁸ Mathijs Sanders, 'De houdbaarheid van een polemist. E. du Perron en de literaire kritiek na 1945', *Zacht Lawijd* 6, nr. 3 (2007): 30-32.

aura, die vooral een jonge generatie naoorlogse schrijvers hem heeft aangewreven, problematisch. De *Cahiers* ensceneren in zekere zin een rationele lezer, die lectuur en beschouwing met elkaar combineert, maar staan tegelijk bol van een affectief vocabularium en geven ook blijk van Du Perrons emotionele lezerschap. Behalve een lectuur van Du Perrons *Cahiers* en een nuancering van enkele clichés die deze criticus aankleven, beoogde dit artikel ook een aanzet tot reflectie over de eveneens stereotiepe beelden van *Forum*, die dringend aan herziening toe zijn. Het intellectualisme, het *highbrow* karakter, de doorgedreven subjectiviteit...: elk van deze sjibbolets biedt heel wat mogelijkheden voor een meer fijnmazige beschouwing. Dat ze daarenboven toelaten om na te denken over thema's en spanningen die typisch zijn voor het interbellum in het algemeen, is dubbele winst.

BIBLIOGRAFIE

- Anbeek, Ton. '14 mei 1940: Menno ter Braak en E. du Perron overlijden. Forum na de oorlog'. In *Nederlandse literatuur. Een geschiedenis*, red. M.A. Schenkeveld-van der Dussen e.a., 700-704. Groningen: Nijhoff, 1993.
- Bel, Jacqueline. *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1900-1945*. Amsterdam: Bert Bakker, 2015.
- Boven, Erica van. *Een hoofdstuk apart. 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek, 1898-1930*. Amsterdam: Sara/Van Gennep, 1992.
- . "Laat óns het geestelijk leven". De elite en de publieksliteratuur in het interbellum'. In *Van spiegels en vensters. De literaire canon in Nederland*, red. Lizet Duyvendak en Saskia Pieterse, 45-70. Hilversum: Verloren, 2009.
- Brems, Hugo. *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1945-2005*. Amsterdam: Bert Bakker, 2006.
- Gefen, Alexandre. 'L'adieu aux exemples. Sérendipité et inexemplarité de la littérature moderne'. In *Littérature et exemplarité*, red. Emmanuel Bouju, Alexandre Gefen, Guiomar Hautcoeur en Marielle Macé, 249-61. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2007.
- Gelley, Alexander, red. *Unruly examples. On the rhetoric of exemplarity*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
- Goedegebuure, Jaap. 'Inleiding'. In E. du Perron, *Cahiers van een lezer*, v-xxiii. Utrecht: Reflex, 1981.
- Humble, Nicola. *The feminine middlebrow novel, 1920s to 1950s. Class, domesticity, and bohemianism*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- . 'Sitting forward or sitting back. Highbrow v. middlebrow reading', *Modernist cultures* 6, nr. 1 (2011): 41-59.
- Jouve, Vincent. 'Quelle exemplarité pour la fiction?' In *Littérature et exemplarité*, red. Emmanuel Bouju, Alexandre Gefen, Guiomar Hautcoeur en Marielle Macé, 239-48. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2007.
- Lambrecht, Bram. "Maar met al die mooie gevoelens kunt ge nog geen mooie verzen maken". Het concept 'gevoel' in *Kroniek der Poëzie* van Marnix Gijsen', *Spiegel der Letteren* 57, nr. 1 (2015): 1-28.
- Lynch, Deidre Shauna. *Loving literature. A cultural history*. Chicago: University of Chicago Press, 2015.
- Missinne, Lut, en Koen Rymenants. "Critiek is liefdeslyriek". Het beschouwend proza van J. Greshoff'. In *Kritiek in crisistijd. Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig*, red. Gillis J. Dorleijn, Dirk de Geest, Koen Rymenants en Pieter Verstraeten, 39-60. Nijmegen: Vantilt, 2009.
- Oversteegen, J.J. *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Neder-*

- landse kritiek tussen de twee wereldoorlogen*. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 1969.
- Perron, E. du. *Voor kleine parochie (Cahiers van een Lezer)*. Brussel: A.A.M. Stols, 1931.
- . *Vriend of vijand (Cahiers van een Lezer)*. Brussel: A.A.M. Stols, 1931.
- . *Tegenonderzoek (Cahiers van een Lezer)*. Nawoord van H. Marsman. Brussel, A.A.M. Stols, 1933.
- Sanders, Mathijs. ‘De melodie van het denken. Polemisten en professoren in de literatuurkritiek van het Interbellum: een terreinverkenning’, *TNTL* 122, nr. 4 (2006): 328-47.
- . ‘Standpunten en getuigenissen. Stols’ poëtische parade’, *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* 116, nr. 1 (2006): 39-65.
- . ‘De houdbaarheid van een polemist. E. du Perron en de literaire kritiek na 1945’, *Zacht Lawijd* 6, nr. 3 (2007): 28-49.
- Snoek, Kees. *E. du Perron. Het leven van een smalle mens*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2005.
- Verstraeten, Pieter. *Het discours van de kritiek. Literaire kritiek in Vlaanderen tussen de twee wereldoorlogen: Joris Eeckhout, Urbain van de Voorde, Paul de Vree*. Antwerpen: Garant, 2011.

Bram Lambrecht (1991) verdedigde in februari 2017 zijn proefschrift over het pedagogisch project van de publieksliteratuur uit Vlaanderen tijdens het interbellum. Momenteel werkt hij als postdoctoraal onderzoeker van het FWO-Vlaanderen aan dezelfde universiteit en focust hij op rouwpoëzie van de twintigste en eenentwintigste eeuw. Bram publiceerde al een reeks artikelen en boekhoofdstukken over de literaire cultuur van het interbellum en over hedendaagse poëzie.